

Petra Broomans

University of Groningen

p.broomans@rug.nl

Böckernas gynaeceum

Betydelse av bibliografier av översatt skönlitteratur för receptionsforskning

Vilken plats har bibliografier av översatt skönlitteratur i kulturförmedlingens process och vad är deras betydelse för forskning i mottagandet av utländsk litteratur? Vid första ögonkastet rör det sig om långa listor med översatta böcker, som gynaeceerna på 1700-talet, listor med kvinnonamn och deras bragder. Bakom översikterna finns dock ett spännande forskningsfält som kan generera nya forskningsfrågor. Kvinno(litteratur)historikerna har ofta hämtat information ur dessa källor. Min hypotes är att bibliografier av översatt skönlitteratur har en liknande position i receptionsforskningen. De genererar nytt material, synliggör olika faser av kulturförmedlingens process och förmedlar kännedom om översatt och ej översatt litteratur.

Vad är egentligen en bibliografi? I ämnet litteraturvetenskap och litteraturhistoria har vi kanske framför allt bokförteckningen (reference bibliography) i tankarna när vi skriver våra artiklar och monografier.¹ Genren bibliografi har dock en lång historia. På 1900-talet har det utvecklats ett specifikt forskningsfält som studerar genren bibliografi ur olika perspektiv. Termen "bibliografi" kommer från det grekiska "biblion" som betyder bok, och "graphein" som betyder skriva. Det sammansatta ordet användes i betydelsen "att skriva böcker", det vill säga kopiera böcker. Med uppfinningen av boktryckarkonsten på 1500-talet fick det betydelsen "att beskriva böcker". Beskrivningarna resulterade i listor med boktitlar som ibland kompletterades med uppgifter om författaren och innehåll, skriver den nederländska forskaren Kouwenhoven.² På 1700-talet utvidgades betydelsen till kunskap om böcker och bibliotek. De talrika definitionerna genererade olika riktningar inom bibliografi- forskningen.³ I studien *An Introduction to Bibliographical and Textual Studies* (2009), finns en översikt över de senaste utvecklingarna.⁴ Författarna hänvisar bland annat till *Principles of bibliographical description* som Fredson Bowers skrev 1949. Boken kan betraktas som en nyckeltext och är en riktig klassiker. Den

kom i flera upplagor och trycktes 1994 i en ny upplaga. I denna studie formulerar Bowers strikta regler för en deskriptiv bibliografi. Williams och Abbott definierar den deskriptiva bibliografin (descriptive bibliography) som följande:

The branch of bibliography concerned with the principles and practice of describing the physical materials and forms of books (and other printed documents). Also, the product of such study, such as a description of the books that have presented texts of an individual author's works.⁵

Det är på dessa slags bibliografier litteraturhistorikerna baserar sig och de "är ofta historia i sig själva".⁶ Men det finns andra sorters bibliografier. Hur man ska dela in dem finns det olika uppfattningar om. Williams och Abbott har en indelning som i hög grad liknar Kouwenhovens. Förutom bokförteckningen (reference bibliography) finns den historiska bibliografin (historical bibliography). I denna riktning studerar man böckernas produktions- och spridningshistoria (bokhistoria), ofta mot bakgrund av social- och kulturhistoria. En annan form är den analytiska bibliografin (analytical bibliography), där man betraktar böcker som fysiska eller materiella föremål. Kouwenhoven nämner i det sammanhanget även typografisk bibliografi, här betonas beskrivning av tekniska aspekter som till exempel formgivning. Som redan framgick ovan finns även deskriptiv bibliografi (descriptive bibliography), eller som Kouwenhoven och andra forskare kallar den, den enumerativa eller systematiska bibliografin som är en inventerande beskrivning och ordning av publikationer, för det mesta i kronologisk ordning.

Det är påfallande att varken Bowers eller Williams och Abbott behandlar bibliografier med översatt litteratur. Det kan ha samband med att de angloamerikanska länderna under de senaste decennierna inte har importerat utländsk litteratur i lika stor utsträckning som små språkområden som till exempel Skandinavien, Tyskland och det nederländska språkområdet.

Kring 1900, då strömmen av översättningar tilltog, uppstod en ny subgenre, bibliografier med en översikt över vad som blev översatt från ett språk till ett annat språk, möjligen under inflytande av uppkomsten av den komparativa litteraturvetenskapen. Först skedde det i form av blygsamma listor som bilagor till översiktsartiklar, senare som utförliga systematiska bibliografier. I språkområden där det finns en stor översättartradition som det nederländska språkområdet, Tyskland och Skandinavien finns olika exempel. I det nederländska språkområdet sammanställde Diederik Grit *Dansk skønlitteratur i Nederland*

og Flandern 1731–1982. Bibliografi over oversættelser og studier / Deense letteren in Nederland en Vlaanderen 1731–1982: bibliografie van vertalingen en studies (Ballerup, 1986) och Jos Groen skrev en bibliografi över norsk litteratur på nederländska, *250 jaar Noorse literatuur in Nederland en Vlaanderen, 1743–1993: bibliografie van vertalingen en recensies* (Hoorn, 1994). I Sverige finns Ingrid Wikén Bondes översikt över översättningar av nederländsk litteratur till svenska från 1997.⁷ I det nederländska språkområdet finns nu översikter över dansk och norsk litteratur, en översikt över svensk litteratur i nederländsk översättning är på väg. I Groningen sammanställs en "Bibliografi över svensk skönlitteratur översatt till nederländska 1491–2007".⁸ Den är liksom Grits en enumerativ eller systematisk bibliografi, med en inventerande beskrivning och ordning av publikationer. Den som sammanställer en sådan bibliografi har som uppgift att spåra, identifiera och beskriva publikationerna efter deras innehåll. Som bibliograf är man ett slags detektiv, han/hon spårar uppgifter och försöker uppnå största möjliga fullständighet.

När man arbetar med denna typ av bibliografi ska man följa strikta regler à la Bowers' deskriptiva bibliografi. Man ska formulera urvalskriterier: vad är en översättning, vilka genrer ska inkluderas, ska man ta upp litteratur som nu inte längre uppfattas som litteratur? Även det praktiska och slitsamma arbetet med att hitta material och källor ska följa en fast rutin. Vad är syftet med listorna med översatt skönlitteratur och vilken plats har bibliografin inom kulturförmedlingens process?

Kulturförmedlingens faser

Kulturförmedlingens process består av olika faser.⁹ Första fasen kännetecknas av upptäckten och introduktionen (1). En kulturförmedlare upptäcker en intressant författare eller ett litterärt verk och vill introducera denna författare och det litterära verket.¹⁰ Ett sätt att göra det är att skriva artiklar om och recensera verk på originalspråket eller på basis av översättningar till ett annat språk eller på grundval av egna, oftast ännu opublicerade översättningar.

I den andra fasen ligger den urvalda författaren i "karantän" (2). En kulturförmedlare (det behöver inte vara densamma som i första fasen) försöker placera författarens litterära verk hos en bokförläggare eller hitta ett annat sätt att publicera det litterära verket i översättning eller till och med i original i till exempel en tidskrift som publicerar utländsk litteratur, för det mesta dikter, på originalspråk. I den tredje fasen översätts den litterära texten (3). Själva översättningen och publikationen är "the point of no return" och kan betraktas som en mycket viktig händelse i processen. Publiceringen av översättningen är

ett nödvändigt steg (4), det finns färdiga översättningar som aldrig blev placerade hos ett förlag. Det finns även fall som faktiskt blev översatta men av en eller annan anledning förblev opublicerade. När boken har blivit tryckt hamnar författaren och hans/hennes verk i ett slags mellanfas och ligger så att säga på nytt i karantän (5). Översättningen är tryckt och väntar nu i bokhandeln på nya läsare, som kanske inte är medvetna om att boken han/hon har köpt och läst är en översättning. Boken hittar möjligen sin väg till publiken, men det händer ofta att litteraturkritikerna inte recenserar boken. Men om en bok blir recenserad hamnar översättningen i sista och sjätte fasen och då kan vi tala om en framgångsrik kulturförmedling eftersom introduktionen blev uppföljd (6). Författaren och hans/hennes verk får nu en andra, ny reception. Detta kan vara i form av recensioner, artiklar, föreläsningar, böcker, antologier och monografier, etc., eventuellt följt av en följande fas. En sjunde fas där författaren kommer att ha inflytande på 'det nya landets' författare (7), eller som Janke Klok föreslår, en fas i vilken den översatte författaren blir en del av den litteraturhistoriska kanon i det mottagande landet (8).¹¹

När en översättning inte övergår från första fasen till nästa, om det nu är en boköversättning, en översatt och uppsatt pjäs eller en antologi i samband med en poesifestival, upphör kulturförmedlingens process. Dessutom när den femte fasen, efter översättningen, inte blir följd av den sjätte i form av recensioner och artiklar etcetera, slutförs kulturförmedlingens process inte heller. När en författare har blivit mottagen i mål-landet med en översättning, har blivit läst och recenserad, kan kulturförmedlingen anses vara slutförd på ett framgångsrikt sätt.

Tillbaka till bibliografierna. Bibliografierna med en översikt över översatt utländsk litteratur är en av grundpelarna i historieskrivningen om översättning. Man ska först kartlägga vilken litteratur som blev översatt, vilka författare, vilka genrer, när, av vem/vilka och var/plats: vilka förlag, medier (tidningar, tidskrifter etc.).

Å andra sidan kartlägger den som sammanställer en sådan bibliografi resultaten av kulturförmedling, men den inkluderar framför allt den kulturförmedling som resulterade i översättningar. Väljer man att inkludera även artiklar och litteraturhistoriska översiktsverk, då synliggörs även den del av den utländska litteraturen som introducerades, men som inte blev översatt. I den svenska bibliografin finns som bilagor en översikt över recensioner, essäer och litteraturvetenskapliga artiklar samt litteraturhistoriska översikter.

I "Bibliografin över svensk skönlitteratur översatt till nederländska 1491–2007" kan vi upptäcka när och till vilken grad svensk litteratur var närvarande i det nederländska språkområdet och det kan ses

som en början till en översättningshistoria. Den visar att den första kvinnan i svensk litteraturhistoria också var den första som kom till det nederländska språkområdet. Äldsta texten i bibliografin är av Den heliga Birgitta (1303–1373), *Leven en passie van Christus en zijn moeder, getrokken uit de Revelacien van S. Birgitten. Add: Bonifacius XI: Bulle der canonizacien van S. Birgitten; Petrus Olavi; Petrus Katarinen / Opusculum vitae et passionis Christi eiusque genitricis Mariae ex Revelationibus* från 1491.¹² Förläggaren och tryckaren var Gheraert Leeu, som först var verksam i staden Gouda i Holland till 1484, men som sedan flyttade till Antwerpen, numera Belgien.¹³ Den heliga Birgitta blev ganska tidigt läst på folkspråket i det nederländska språkområdet. Eftersom texten blev översatt från latin till holländska och inte (direkt) från svenska, betydde det att bibliograferna fick ta beslutet om texten skulle inkluderas. Vi bestämde att texten skulle tas med och det blev en av reglerna: litterära texter som blev översatta från svenska via ett annat språk skulle inkluderas. Detta beslut hade ett annat urvalskriterium som följde; författare som hade en stor betydelse för utvecklingen av Sveriges litteratur och kultur och därför behandlas i svensk litteraturhistoria som den heliga Birgitta och Emanuel Swedenborg (1688–1772), skulle även tas med i bibliografin.

Men i allmänhet översattes texter direkt från svenska, med undantag av ett antal texter som på 1800-talet översattes via tyska eller engelska: Esaias Tegnér (1782–1846) (tyska), Fredrika Bremer (1801–1865) (både engelska och tyska) och Marie Sophie Schwartz (1819–1894) (tyska) för att nämna några.

Under 1800- och 1900-talen behärskade allt fler översättare ett av de skandinaviska språken. På 1900-talet professionaliserades översättaryrket och uppkom det akademiska studiet i moderna språk. Vid universitet i det nederländska språkområdet bildades de första institutionerna där man kunde läsa nordiska språk och en stor grupp av översättare utbildades. Det betyder dock inte att översättningar via ett annat språk inte längre förekom, vi hittade några översättningar via tyska och engelska på 1900-talet. Så sent som 1982 kom en bok av Selma Lagerlöf (1858–1940) via engelskan.

När det gäller information om översättaren var det ibland svårt att identifiera översättaren. Före 1900 hände det ofta att översättarens namn inte nämndes i boken eller att man använde en pseudonym eller en signatur. Att hitta en översättare kräver tålmod och detektivarbete. Ibland var det även otydligt vilken genre översättningen skulle rubriceras som. Att ha kännedom om svensk litteraturhistoria är en stor hjälp, men det räcker inte alltid. Det finns många okända namn i bibliografin, namn som även i Sverige numera är bortglömda eller

aldrig har kommit in i kanon. Vem känner Elsa Lindberg-Dovlette (1874–1944), Wilma Lindhé (1838–1922), Henning von Melsted (1875–1953) eller Jeremias Munter (1820–1869)?

Den svenska bibliografin innehåller en stor variation av svenska och finlandssvenska författare. Översättningsflödet var inte stort i början. Få namn finns i perioden före 1800. Hittills kunde vi spåra Den heliga Birgitta och Emanuel Swedenborg. Av båda författarna översattes verk i alla epoker.

Från bibliografins material kan man dra slutsatsen att antalet översättningar blev större under 1800-talet med en kulmen kring 1900.

På 1800-talet översattes under perioden 1840–1880 Carl Michael Bellman (1740–1795), Fredrika Bremer, Emilie Flygare-Carlén (1807–1892) och Marie Sophie Schwartz. Under perioden 1880–1900 översattes framför allt det moderna genombrottets författare: Anne Charlotte Leffler (1849–1892), Victoria Benedictsson (1850–1888), Axel Lundegård (1861–1930) och August Strindberg (1849–1912).¹⁴

På 1900-talet fortsatte översättningarna och till och med 2007, bibliografins slutår, rymmer den olika författare och genrer, såväl "highbrow" som "lowbrow" litteratur blev översatt till holländska, med bland andra Ingmar Bergman (1918–2007), Runa (Elisabeth Maria Beskow) (1870–1928), Marianne Fredriksson (1927–2007), Lars Gustafsson (1936–), Carola Hansson (1942–), Torgny Lindgren (1938–), Henning Mankell (1948–), Håkan Nesser (1950–), Astrid Lindgren (1907–2002), Tove Jansson (1914–2001), Monika Fagerholm (1961–) och Ulf Stark (1944–).

Populära genrer på 1900-talet var barnlitteratur, kriminallitteratur och kvinnolitteratur. Skönlitterära författare som Selma Lagerlöf, August Strindberg, Kerstin Ekman och Per Olov Enquist översattes. Stora namn inom barnlitteraturen är Astrid Lindgren, Tove Jansson och Peter Pohl (1940–).

En författare ur kriminallitteraturgenren före Sjöwall & Wahlöö som var populär i Nederländerna var Samuel August Duse (1873–1933) som skrev romaner om detektiven Leo Carrington som huvudperson. I perioden 1919–1926 utkom 10 titlar av Duse.

Slutanmärkningar

För att illustrera kulturförmedlingens faser tar jag en kulturförmedlare och bibliografins material som utgångspunkt. År 1911 publicerade Margaretha Meyboom (1856–1927) en översiktsartikel där hon diskuterade nordisk litteratur. Jag fokuserar i detta bidrag det som Meyboom skriver om svensk litteratur som hade utgetts mellan 1851 till

1909. I de bifogade listorna finns en översikt av svensk litteratur och detta material har varit en av källorna till bibliografin. Meyboom ville främja kvalitetslitteratur från Norden och förhöll sig kritisk till "brödöversättare". Hon ansåg att man översatte för mycket trivallitteratur och uppmuntrade förläggare och översättare att ge ut bra författare som Verner von Heidenstam (1859–1940).¹⁵ Här är det tal om en kulturförmedlare som vill introducera en författare. Hur gick det med Heidenstam efter 1909? Bibliografin visar att det publicerades tre romaner av Heidenstam: *Endymion* (Endymion, 1889) kom 1900, *De pelgrimstocht van de Heilige Brigitta* (Heliga Birgittas pilgrimsfärd, 1901) publicerades 1918 och *Karolinerna. De geschiedenis van Karel XII* (Karolinerna, 1897–1898) utgavs år 1928. En nyutgåva av hans roman om Den heliga Birgitta utkom i en samlingsvolym tillsammans med verk av Erik Axel Karlfeldt och dansken Johannes V. Jensen 1964.

Heidenstam var alltså med till fjärde fasen, han blev översatt och utgiven, men inte med ett stort antal verk. Andra blev mer framgångsrika: av författare som Selma Lagerlöf, Runa (Elisabeth Maria Beskow), August Strindberg, Emanuel Swedenborg och Samuel Duse utgavs mer än tio översättningar. Heidenstam fick inte heller så många recensioner: tre. De som fick många fler recensioner (femte fasen) var bland andra Strindberg med mer än ett hundra recensioner.

Vad kan en bibliografi bidra med i receptionsstudier? Den svenska bibliografin visar att hög status i hemlandet inte garanterar översättningar och beröm utomlands. Men många översättningar innebär inte heller automatiskt framgång hos kritikerna. Det är inte heller möjligt att ge en fullständig bild av en viss litteratur med hjälp av en bibliografi, som Grit påpekar.¹⁶ Men när man tar bibliografiskt material som utgångspunkt kan man nyansera stereotypa bilder av en utländsk litteratur. Trivallitteratur, provinsialism, trilogier av Trygve Gulbrandsens typ, denna allmänna bild är fast förankrad i den receptionshistoria som kom nordisk litteratur cirka 1920–1960 till del. Genom synliggörandet av annan översatt litteratur kan bilden av en annan national litteratur nyanseras.

Helt praktiskt kan biografin fungera som stödmaterial till undersökningar: till exempel Els Biesemans arbete med kartläggandet av receptionen av nordisk litteratur i det nederländska språkområdet. Den kan även bidra till utforskningen av nätverk, vad som blev översatt av vem, hos vilket förlag, underlag för kartläggning av översättare- och förläggare-nätverk (Ester Jiresch, Roald van Elswijk). Men allt detta avhandlingsarbete kommer i sin tur att leverera nya uppgifter för bibliograferna.

Noter

¹ Dahlbäck, Kerstin m.fl., *Tryck, databaser och Internet. Bibliografiska sökvägar för litteraturvetare*, Stockholm, 2001, s. 10.

² Andries Kouwenhoven, *Handboek bibliografie. Een nieuwe gids naar bronnen van gepubliceerde informatie*, Assen, 1995, s. 10.

³ I Daniel Larssons magisteruppsats finns en bra genomgång av bibliografins historia och forskningsfält: *Att skapa en bibliografisk databas: exemplet årsboksserien Skinnarebygd* Uppsala, 2006, se <http://www.abm.uu.se/publikationer/2/2006/331.pdf> (rådfrågad 15 november 2010).

⁴ William Proctor Williams and Graig S. Abbott, *An Introduction to Bibliographical and Textual Studies*, New York, 2009.

⁵ Williams and Abbott, 2009, s. 150.

⁶ Larsson, 2006, s. 12.

⁷ Ingrid Wikén Bonde, *Was hat uns dieser Gast wohl zu erzählen? oder Die Jagd nach dem Nobelpreis: zur Rezeption niederländischer Literatur in Schweden : (mit einer Bibliographie der Übersetzungen 1830-1995)*, Stockholm, 1997.

⁸ Petra Broomans en Ingeborg Kroon, "Zweedse literatuur in Nederland en Vlaanderen 1491-2007. Bibliografie van vertalingen en studies. Met supplement Finlandzweedse literatuur" ("Svensk skönlitteratur i Nederländerna och Flandern 1491-2007. Bibliografi över översättningar och studier. Med en bilaga med finlandsvensk litteratur"). Härefter kallad "svensk bibliografi".

⁹ Se Petra Broomans: "Reception and Ideology. 'Wild Volcanism' and Other Varieties on Strindberg", i Ton Naaijken (red.), *Event or Incident. Special Issue, Genèses de Textes/ Textgenese(n)*, Bern, 2010, ss. 107-120. I detta bidrag har jag tillfogat en fjärde fas. Tredje fasen är själva översättningen, den fjärde fasen är utgivningen.

¹⁰ En definition av fenomenet "kulturförmedlare" ger jag bland annat i "Women as Transmitters of Ideas. Introduction", i Petra Broomans, *From Darwin to Weil. Women as Transmitters of Ideas* (ed.), vol 1 in the series Studies on Cultural Transfer and transmission (CTaT), Groningen, 2009, ss. 1-20.

¹¹ Janke Klok, "Greta Baars-Jelgersma, Cora Sandel and the Dutch Literary Field, 1925-1950. Aspects of Cross-national Literary Transfer", i Petra Broomans and Marta Ronne (eds.), *In the Vanguard of Cultural Transfer. Cultural Transmitters and Authors in Peripheral Literary Fields*, vol 2 in the series Studies on Cultural Transfer and transmission (CTaT), Groningen, 2010, ss. 55-88.

¹² Texten kan hämtas digitalt från Kungliga bibliotekets webbsida. Se <http://libris.kb.se/hitlist?q=ONR%2BLONR%3A8930195&d=libris&m=50&p=1&hist=true&noredirect=true>

¹³ Koen Goudriaan et al (red.), *Een drukker zoekt publiek. Gheraert Leeu te Gouda 1477–1484*, Delft, 1993.

¹⁴ Se bland annat Petra Broomans, "Hur skapas en litteraturhistorisk bild? Den nordiska litteraturens 'fräschhet' i Nederländerna och Flandern", i: Per Dahl och Torill Steinfeld (red.), *Videnskab og national opdragelse. Studier i nordisk litteraturhistorieskrivning* (2 band), Forskningsprogrammet Norden og Europa, Nord 2001:30, Kopenhagen, ss. 487–541.

¹⁵ Se för Meyboom bland annat Ester Jiresch, "Margaretha Meyboom (1856–1927) – Cultural Transmitter, Feminist or Socialist?", i Petra Broomans (ed.), *From Darwin to Weil* (Groningen, 2009), ss. 101–119, och Petra Broomans och Marta Ronne, "In the Vanguard of Cultural Transfer", i *In the Vanguard of Cultural Transfer*, 2010, ss. 1–12.

¹⁶ Diederik Grit, "De receptie van 'een' literatuur in vertaling. Bestaat die en is ze beschijfbaar?", i Raymond van den Broeck (red.), *Literatuur van elders. Over het vertalen en de studie van vertaalde literatuur in het nederlands*, Leuven/Amersfoort, 1987, ss. 47–56.